

Til:
Skjelettutvalget

Dato: 31.01.2022
Saksnr.: 2021/16165
Deres ref.: 2021/141

Høring - Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget). Innspill fra KHM

Kulturhistorisk museum takker for muligheten til å komme med innspill til den nye veilederen, og for en poengtert redegjørelse for hvilke nye momenter som er kommet til og som det særlig ønskes innspill på.

Vi vil rose Skjelettutvalget for å rendyrke utvalgets rolle som en rådgivende instans, både i dialogmøter med forvaltningsmuseene og gjennom den nye veilederen. Videre mener vi at utvalgets generelle tilnærming til henvendelser fra forskere, der selvrefleksjon og egenvurdering vektet som et avgjørende grunnlag for anbefalingene som gis, er svært fornuftig.

Overordnet synes vi veilederen har fått en god struktur, med innledning, to hovedbolker (del A og B) og appendikset. Vi har strukturert innspillene våre etter dette.

Innledningen

Innledningen understreker hvilken rolle veilederen er ment å ha, og at formålet er å bidra til etisk selvrefleksjon og vurdering av forskere og institusjoner som jobber med menneskelige levninger. Dette er i hovedsak ryddig og godt formulert.

På side 2-3 framheves det at veilederen ikke skal erstatte gjeldende lovgivning, men har en annen rolle og funksjon enn juridiske lover, og at det etablerte systemet med lovverk og forvaltning bidrar til å sikre at forskning på menneskelige levninger foregår innen forsvarlige rammer. Kulturhistorisk museum mener likevel det ville være nyttig med en ytterligere klargjøring i veilederen av skjæringspunktet mellom etikk og god forvaltningspraksis. Er det etiske perspektiver eller forvaltningshensyn som trer i kraft dersom et arkeologisk materiale er særlig sjeldent? Er det etikken eller loven som bør tillegges størst vekt, dersom disse skulle stå i et motsetningsforhold? Eksempelvis kan man se for seg tilfeller der eierskap til skjelettmateriale kan oppfattes som problematisk i et etisk perspektiv, mens det i et juridisk perspektiv er uproblematisk. Det er også relevant for sammenhengen å påpeke at forskningsetikk allerede inngår i kulturminneforvaltningen, og i de formelle krav til utgraving, analyse, prøvetaking mm. som er etablert gjennom praksiser i forvaltningen.

Under målgrupper og ansvar framgår det tydelig at både forskere og institusjoner har et særlig ansvar for å sikre at forskningen som utføres ved institusjonen og med samarbeidspartnere følger anerkjente forskningsetiske normer. Selv om dette er ukontroversielt og i tråd med både forskningsetikkloven og ICOM Norges reviderte retningslinjer, er det ryddig at det påpekes.

Av mer detaljorienterte kommentarer framhever vi følgende:

Vi stiller oss spørrende til om menneskelige levninger kan være subjekter (side 2, tredje avsnitt: «Både som subjekter og objekter er de menneskelige levningene del av en større helhet»).

Vi anbefaler at fotnote 3 («Her inkluderer «forskning» også forskningsrelatert undervisning, formidling, utstillinger, repatriering og håndtering av menneskelige levninger i forvaltningen, i tillegg til forskningsprosjekter») flyttes inn i teksten og at den påfølgende setningen samtidig redigeres. Dette slik at det kommer tydelig fram at forskning også er ment å inkludere eksempelvis (forskningsrelaterte) utstillinger og annen kunnskapsformidling – noe som kanskje ikke er åpenbart.

Under forskningsetikk på side 3 står det at «Etikk er å balansere og reflektere over de ulike normene». Dette oppfatter vi som uklart og mangelfullt dersom hensikten er å definere hva etikk er (eks. sedvane, læren om moral eller moralfilosofi). Man kan her i stedet så fast at en etisk reflektert forsker vurderer og vekter ulike normer og verdier i valg av strategi og forskningstema.

Del A: Anerkjennelse, hensyn og kontekst

1. Individet

Det er et underliggende paradoks i at veilederen (her og andre steder i del A) legger opp til at alle menneskelige levninger, uansett alder, skal anerkjennes som individer og behandles med diskresjon og verdighet. Vi stiller spørsmål om det ikke burde vært gjort et skille i veilederen mellom levninger som er fredet gjennom kulturminneloven og yngre menneskelige levninger, og at særlig etisk aktpågivenhet knyttet til respekt for individet først og fremst er nødvendig i forskning på yngre materiale, der lovverket ikke gir samme beskyttelse og hvor identiteten er kjent.

Menneskelige levninger eldre enn 1537 har et særlig sterkt vern gjennom kulturminneloven. Menneskelige levninger defineres i kulturminneloven (§12) som løse kulturminner og statens eiendom «når det synes klart at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier eller hvem som er eier». Skjeletter og skjelettresten regnes her som «ting fra oldtid og middelalder (inntil år 1537)», i likhet med «våpen, redskap, kultgjenstander samt steiner, trestykker eller gjenstander av annet materiale med innskrifter eller bilder, bygningsrester uten samhörighet med bygninger eller rester av disse, innbo, kirkeinventar, smykker, arkivsaker o.l.». Vi oppfatter derfor det slik at de menneskelige levningene her gis et sterkt vern fordi de er viktig vitenskapelig kildemateriale.

Yngre skjelettmateriale har ikke (med noen unntak) samme vern gjennom lovverket (jf. gravferdsloven som kun gir beskyttelse i hhv. 20 år (individuelle graver) og 40 år (gravplasser)). Det er gjerne i forbindelse med

dette materialet at individuell identifisering kan få aktualitet. Denne problematikken er grundig adressert i Skjelettutvalgets *Veileder ved funn av menneskelige levninger*. Vi anbefaler at Skjelettutvalget først og fremst i sammenheng med denne kategorien menneskelige levninger, tydeliggjør materialets potensielle individualitet som grunnlag for ekstra forsiktighet og omtanke.

3. Unike menneskelige levninger

Her betones det at alle menneskelige levninger er unike og har verdi i seg selv. Det understrekes videre at noen levninger i tillegg er unike som forskningsmateriale på grunn av høy alder. Kulturminnelovens formålsparagraf (§1) vektlegger kulturminnenes verdi som vitenskapelig kildemateriale («Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes [...]. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet»). Det er med andre ord først og fremst *qua* vitenskapelig kildemateriale menneskelige levninger eldre enn 1537 har egenverdi, ikke som individer. Dette mener vi bør framgå av veilederen.

En annen potensielt uheldig sideeffekt av vektleggingen av det unike, er at menneskeskjeletter implisitt gis høyere verdi enn andre arkeologiske levninger. Vi har forståelse for at Skjelettutvalgets samfunnsmandat vektlegger det menneskelige, men gitt resonnementet i avsnittet over, stiller vi spørsmål ved grunnlaget for differensieringen når det gjelder materiale som er fredet gjennom kulturminneloven. Som utgangspunkt mener vi at alt arkeologisk materiale bør behandles med samme aktsomhet og etiske refleksjon, og at den forskningsetiske tilnærmingen bør ta utgangspunkt i materialets verdi som vitenskapelig kildemateriale.

Vi vil også påpeke at det i sammenheng med arkeologiske utgravninger gjennomføres rutinemessige analyser av beinmateriale, som også omfatter destruktive analyser (eksempelvis C14-datering). Dette for å etablere grunnleggende data: for eksempel for å fastslå funnets alder eller om levningene stammer fra menneske eller dyr. Veilederen bør ikke legge opp til at det stilles spørsmål ved legitimiteten til slike undersøkelser.

Setningen (nederst på side 5) «Hensynet ... inkluderer i videre forstand også en anerkjennelse av forskning som går utover ens eget prosjekt» er uklar. Siktes det her til at forskere bør anse kildemateriale som et fellesgode?

4. Funnkontekst og opphavssted

Dette kapitlet er viktig. Kulturhistorisk museum anbefaler at det konkretiseres hva som menes med ulovlig eller uetisk aktivitet, og at kulturkriminalitet og ulovlig handel med menneskelige levninger nevnes mer eksplisitt. Vi anbefaler også at veilederen her oppfordrer forskerne til å konsultere de internasjonale konvensjonene som Norge har ratifisert.

5. Ulike grupper

Dette er et godt og nyansert kapittel. Vi savner imidlertid at vitenskapsteoretiske problemstillinger knyttet til identitetspolitikk i større grad berøres. Hvor langt tilbake i tid gir det mening å snakke om urfolkstilørighet i et gitt område? Hvor går grensen mellom legitim og illegitim identitetspolitikk? KHM

oppfatter dette som svært dagsaktuelle og kontroversielle problemer som en oppdatert veileder bør berøre.

Del B: Analyser, resultater og repatriering

6. Forskningsprosjektets kvalitet og realiserbarhet

KHM vil understreke betydningen av å løfte fram forskningsprosjektets kvalitet og at det følger god vitenskapelig praksis i forbindelse med etisk vurdering. Skjelettutvalget har på utmerket vis nylig løftet dette i en kronikk i *Khrono* (17. januar 2022). Hovedpoengene herfra kunne også vært tydeligere innarbeidet i veilederen.

Her og i de følgende kapitlene er mange gode anbefalinger formulert som «bør». Når det gjelder kulepunkt 3, mener vi at «bør» må erstattes med «skal»: «Utgraving/uthenting, prøvetaking eller analyse SKAL utføres av personer med tilstrekkelig relevant kompetanse». Vi anbefaler også at det i kulepunkt 5 tilføyes at alle prosjekter bør ha en databehandlingsplan. Videre mener vi at det bør opprettes et kulepunkt der det framgår at alle analyser – destruktives som ikke-destruktive – bør dokumenteres.

8. Destruksjon og etterprøvnbarhet

Termene «destruktiv metode», «destruktive prøver» og «destruktiv analyse» brukes om hverandre og uten nærmere definisjon, og det er en viss risiko for begrepsforvirring. Noen ganger kan eksempelvis en analysemetode være ikke-destruktiv, men likevel innebære destruktiv prøvetaking. Ellers er det uklart hva som menes med at «forskning som krever destruktive prøver» må «avveie kravene til analysemetodene»?

For øvrig mener vi at etterprøvnbarhet og deling av data henger sammen, og at denne sammenhengen bør understrekes i dette kapitlet.

9. Datahåndtering

I tråd med at det i økende grad stilles krav om datahåndteringsplaner kan «bør» i dette tilfellet kanskje erstattes med «skal» – i hvert fall i de tilfellene hvor det er statens/fellesskapets samlinger som er gjenstand for analyse.

10. Repatriering

Dette er et stort sett nyansert og godt kapittel. Kulturhistorisk museum slutter seg til at undersøkelser av herkomst kan og bør være en naturlig del av prosessen når repatrieringsspørsmål blir vurdert («Dersom det er usikkerhet med hensyn til levningenes tilknytning, kan det vurderes om forutgående undersøkelser bør gjennomføres for å sikre dette»). Vi vil bemerke at det er viktig at forskere og institusjoner er informative i sine svar til opphavssamfunn, også om det man ikke har kunnskap om. Slike prosesser bør være åpne og transparente.

Vi foreslår at avsnittet på side 9 som innledes med «Dersom repatrieringen innebærer gjenbegraving...» strykes i sin helhet, da vi ikke ser at det bidrar med noe relevant. Dersom prøvetagning er tema i gjenbegravingsprosesser av den typen det henvises til her, ligger øvrige rammer godt til rette for dette. Alternativt anbefaler vi en omskriving, slik at det fremgår at slike prosesser bør være dialogbaserte.

Fra et forvaltningsmessig ståsted vil vi for øvrig påpeke at destruktiv prøvetaking for å ta høyde for eventuelle fremtidige ønsker om forskning kan være problematisk, da prøvetaking og analyse vil basere seg på kunnskapsstatus og metoder som vil kunne vise seg å være utdaterte, uhensiktsmessige eller unødvendig inngripende på et seinere tidspunkt.

For KHM er det viktigste poenget at det foreligger en grundig og balansert vurdering av gjenbegravningsspørsmålet i forkant.

11. Utstilling av menneskelige levninger

Vi vurderer denne teksten som god. Når det gjelder institusjonelle rutiner for å håndtere krav fra enkeltpersoner eller grupper om fjerning av menneskelige levninger fra utstillinger, bør institusjonene oppfordres til å jevnlig diskutere/vurdere hvordan menneskelige levninger brukes i utstillinger og annen formidling, med utgangspunkt i forskningsetikk, kunnskapsformidling, pågående samfunnsdebatter så vel som hensynet til publikum.

Appendiks

Følgende formulering «[...] må samlingen som oppbevarer og forvalter levningene kontaktes for avklaring av prosessen» (Lover, regelverk og prosedyre, andre avsnitt) er uklar. Det bør her fremgå tydelig at inngrep i humant skjelettmateriale som er fredet gjennom kulturminneloven må omsøkes, jf. FELLES KVALITETSSYSTEM UNIVERSITETSMUSEENE og «Retningslinjer for prøvetaking og vitenskapelig analyse av kulturhistorisk materiale i universitetsmuseenes samlinger».

Med vennlig hilsen

Håkon Glørstad
Direktør

Lene Melheim
Seksjonsleder

Dette dokumentet er godkjent elektronisk ved UiO og er derfor ikke signert.